

1921–1922 YILLARDA AMALGA OSHIRILGAN YER-SUV ISLOHATI

Miryoqubov Mirjalol

*University of Business and Science universiteti ijtimoiy-fanlar va raqamli
texnolo'giyalar fakulteti tarix yo'nalishi, 22-02-guruh 5-bosqich talabasi*

Annatsiya: 1921–1922 yillarda Turkeston Avtonom Respublikasida (keyinchalik O'zbekiston SSR) amalga oshirilgan birinchi yer-suv islohati — bu Sovet hokimiyatining Markaziy Osiyoda amalga oshirgan eng muhim agrar siyosat choralaridan biri bo'lib, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida chuqur o'zgarishlarga olib keldi. Ushbu islohat Rossiya imperiyasining mustamlakachilik davridan meros bo'lib qolgan yer va suv munosabatlarini qayta ko'rib chiqish, dehqonlarning ijtimoiy holatini yaxshilash hamda yangi iqtisodiy siyosat (NIP) doirasida qishloq xo'jaligini tiklash maqsadida amalga oshirildi. Islohatning asosiy vazifalari: yer va suv resurslarining adolatli taqsimoti, yer-siz va suv-siz dehqonlarga yordam berish, o'rta tabaqaning dehqonlar vazni oshishini ta'minlash, shuningdek, tsarizmning mustamlakachilik agrar tizimining qoldiqlarini tugatish edi. Bu islohat keyingi yillarda — 1925–1929 yillarda o'tkazilgan keng qamrovli yer-suv islohati uchun tayyorgarlik vazifasini ham bajargan. Ushbu maqola islohatning tarixiy sharoitini, mazmunini, natijalari va cheklanishlarini tahlil qiladi.

Kalit So'zlar: yer-suv islohati, NIP, Turkeston, O'zbekiston, agrar islohat, 1921–1922, dehqonchilik, mustamlakachilik, yer taqsimoti, suv resurslari, qishloq xo'jaligi, o'rta dehqon, kambag'al dehqon, kollektivlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar

Kirish: 1921–1922 yillarda Markaziy Osiyo, ayniqsa hozirgi O'zbekiston hududida amalga oshirilgan birinchi yer-suv islohati mintaqada muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu davr Sovet hokimiyatining mintaqaga keng qamrovli kirib kelishi va qishloq xo'jaligini qayta tashkil etish jarayonining boshlanishi sifatida qaraladi. Ushbu islohat birinchi jahon urushi, 1917 yil Oktyabr inqilobi va fuqarolar urushidan keyin vayron bo'lgan iqtisodiy hayotni tiklash, dehqonlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash va mustamlakachilik davridagi agrar tizim qoldiqlarini bartaraf etish maqsadida amalga oshirildi. Islohatning tarixiy konteksti quyidagicha edi: Rossiya imperiyasi davrida Turkeston viloyatida mustamlakachilik agrar tizim joriy etilgan bo'lib, mahalliy aholining ko'p qismi yer-siz yoki kam yerli edi. Yer egalari (bey, mirzo, shayxlar) va boy dehqonlar katta yer maydonlarini egallagan, kambag'al dehqonlar esa ularga ijarachi sifatida xizmat qilgan. Suv resurslari ham adolatsiz taqsimlangan — boylar va mahalliy aristokratiya suv oqimini nazorat qilgan, kambag'al dehqonlar esa suv yetishmasligi bilan kurashgan.

Birinchi jahon urushi (1914–1918), inqilob va fuqarolar urushi (1918–1922) yillari qishloq xo'jaligida fojiali oqibatlarga olib keldi. 1924 yilda qishloq xo'jaligida foydalanilgan yer maydoni respublikadagi mavjud ekinzorlarning atigi 58,7% ni tashkil etgan, umumiy qishloq xo'jaligi mahsuloti esa 1913 yil darajasining 47,2% gina bo'lgan. Aholining katta qismi ocharchilik va kambag'allikdan aziyat chekkan.

Shunday sharoitda 1921 yilda Rossiyada yangi iqtisodiy siyosat (NIP) e'lon qilindi. Bu siyosat urush kommunizmi davridagi qattiq iqtisodiy choralarni yumshatish, bozor munosabatlarini qisman tiklash va qishloq xo'jaligini ko'tarishni maqsad qilgan. NIP sharoitida 1921–1922 yillardagi yer-suv islohati amalga oshirildi. Bu islohat keyingi, 1925–1929 yillardagi keng qamrovli yer-suv islohati uchun asos bo'lib xizmat qildi. Ushbu maqolada islohatning tarixiy sharoiti, qonuniy asoslari, amalga oshirilish jarayoni, ijobiy va salbiy natijalari, shuningdek, uning keyingi davrlarga ta'siri tahlil qilinadi.

1. Islohatdan oldingi sharoit

1.1. Birinchi jahon urushi, inqilob va fuqarolar urushi davridagi qishloq xo'jaligi tanazzuli

Birinchi jahon urushi (1914–1918), 1917 yil Oktyabr inqilobi va undan keyingi fuqarolar urushi (1918–1922) yillari Markaziy Osiyo qishloqlarida fojiali oqibatlarga olib keldi. Urush davrida ko'plab erkaklar frontga jo'natilgan, dehqon xo'jaliklari ishchi kuchidan mahrum bo'lgan. Inqilobiy davrdagi g'alayonlar, etnik zo'ravonliklar va majburiy ko'chirishlar natijasida aholining katta qismi ko'chib ketgan yoki vayron bo'lgan. Gidrotexnik infratuzilmaning buzilishi, suv kanallarining ta'mirlanmasligi tufayli ko'plab yerlarning botqoqlashuvi va toshqinlarga uchrashi yuz bergan.

Natijada, qishloq xo'jaligi mahsulotining hajmi keskin tushdi. 1924 yilda qishloq xo'jaligida foydalanilgan yer maydoni respublikadagi mavjud ekinzorlarning atigi 58,7% ni tashkil etgan, umumiy qishloq xo'jaligi mahsuloti esa 1913 yil darajasining 47,2% gina bo'lgan. Dehqonlar o'rtasida kambag'allik va yer-sizlik keng tarqalgan edi.

1.2. Tsarizm davridagi yer-suv munosabatlari

Rossiya imperiyasi davrida Turkeston viloyatida mustamlakachilik agrar tizim joriy etilgan edi. Mahalliy dehqonlar (uzbek, tojik, qozoq va boshqa xalqlar) va Rossiyadan ko'chib kelgan qishloq aholisi o'rtasida yer taqsimoti tengsiz bo'lgan. Mahalliy aholining ko'p qismi yer-siz yoki kam yerli bo'lib, ijaraga olingan yerda ishlangan. Yer egalari (bey, mirzo, shayxlar) va boy dehqonlar katta yer maydonlarini egallagan, kambag'al dehqonlar esa ularga ijarachi sifatida xizmat qilgan.

Suv resurslari ham adolatsiz taqsimlangan — boylar va mahalliy aristokratiya suv oqimini nazorat qilgan, kambag'al dehqonlar esa suv yetishmasligi bilan kurashgan. Bu tizim tsarizmning mustamlakachilik siyosatining bir qismi edi va mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini cheklagan.

2. Islohatning maqsadlari va asoslari

2.1. Yangi iqtisodiy siyosat (NIP) sharoitida 1921 yilda Rossiyada yangi iqtisodiy siyosat (NIP) e'lon qilindi. Bu siyosat urush kommunizmi davridagi qattiq iqtisodiy choralarni yumshatish, bozor munosabatlarini qisman tiklash va qishloq xo'jaligini ko'tarishni maqsad qilgan. NIP sharoitida oziq-ovqat solig'i (prodrazvyorstka) o'rniga oziq-ovqat solig'i (prodnalog) joriy etildi, bu dehqonlarga o'z mahsulotlarining ortiqchasini bozorda sotish imkonini berdi. 1921–1922 yillardagi yer-suv islohati aynan shu NIP doirasida amalga oshirildi. Islohatning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat edi:

- Yer-siz va kam yerli dehqonlarga yordam berish: yer-siz va kam yerli dehqonlarga yer ajratish, shuningdek, suv resurslaridan foydalanish huquqini ta'minlash.

- O'rta tabaqaning vaznini oshirish: kambag'al dehqonlar o'rtasida o'rta tabaqaning (o'rta dehqonlar) vaznini oshirish, chunki o'rta tabaqaning mustahkamlanishi iqtisodiy barqarorlik uchun muhim edi.

- Mustamlakachilik tizimini tugatish: tsarizm davridagi yer taqsimoti tengsizligini bartaraf etish, mahalliy va rossiyalik dehqonlar o'rtasida yer taqsimoti adolatini ta'minlash.

- Qishloq xo'jaligini tiklash: urush va inqilobdan so'ng vayron bo'lgan qishloq xo'jaligini qayta tiklash, ekinzorlarni ko'paytirish.

2.2. Qonuniy asos

1921–1922 yillardagi yer-suv islohati Sovet hokimiyatining turli farmonlari va qarorlari asosida amalga oshirildi. Asosiy hujjatlar:

- "Yer to'g'risida" qonuni (1917 yil dekabr, keyinchalik qayta ko'rib chiqilgan) — yer milliyalashtirish prinsipini mustahkamlagan.

- Turkeston Muxtor Respublikasi Milliy Komissarlari Soveti (SNK) va Markaziy Ijroiya Komiteti (MIK) qarorlari — yer-suv islohatini amalga oshirish tartibini belgilagan.

- Yer-suv islohat komissiyalari tashkil etilgan — bu komissiyalar yer taqsimoti, suv resurslarini boshqarish va dehqonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish vazifasini bajargan.

3. Islohatning amalga oshirilishi

3.1. Yer taqsimoti

1921–1922 yillardagi islohat doirasida yer-siz va kam yerli dehqonlarga yer ajratildi. Biroq, bu islohat butun mintaqada bir vaqtning o'zida o'tkazilmagan. Islohat asosan iqtisodiy jihatdan rivojlanganroq hududlarda — Farg'ona, Toshkent va Samarqand viloyatlarida boshlangan.

Islohatning asosiy yo'nalishlari:

- Yer-siz dehqonlarga yer ajratish: yer egasi bo'lmagan dehqonlarga davlat yer fondidan yer berilgan.

- Katta yer egalarining yerini cheklash: boy dehqonlar va sobiq yer egalarining yer maydonlari cheklangan, ortiqcha yer davlat yer fondiga o'tkazilgan.

- Ijarachi dehqonlarga huquqiy himoya: ijarada ishlayotgan dehqonlarning huquqlari kafolatlangan, ijarachi munosabatlar tartibga solingan.

Biroq, islohat keng qamrovli emas edi. Ko'plab hududlarda yer taqsimoti yuzasidan hal qilinmagan muammolar qolgan. Islohat asosan rossiyalik va mahalliy dehqonlar o'rtasida yer taqsimoti tengsizligini bartaraf etishga qaratilgan, lekin yer-sizlik va kambag'allik muammosi to'liq hal etilmagan.

3.2. Suv resurslarini boshqarish

Suv Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligining eng muhim omili edi. Islohat doirasida:

- Suv taqsimoti adolatli asosda amalga oshirildi: suv kanallaridan foydalanish huquqi kengaytirildi, kambag'al dehqonlar suv yetishmasligi muammosidan qisman xalos bo'ldi.
- Gidrotexnik infratuzilmani tiklash: urush va inqilobdan buzilgan suv kanallari, bosimli dambalar va suv taqsimoti inshootlarini ta'mirlash boshlangan.
- Suv boshqaruvi markazlashtirildi: suv resurslari davlat nazoratiga o'tkazildi, bu keyinchalik katta gidrotexnik loyihalarni amalga oshirishga imkon berdi.

3.3. Ijtimoiy qatlam o'zgarishlari

Islohat natijasida qishloq aholisi o'rtasida ijtimoiy qatlam tarkibi o'zgargan:

- Kambag'al dehqonlar soni kamaygan: islohatdan oldin qishloq aholisining katta qismi kambag'al dehqonlar (dehqon-bedaraklar) edi. Islohat natijasida ularning qismi biroz kamaygan.
- O'rta dehqonlar vazni oshgan: o'rta tabaqaning ulushi sezilarli darajada oshgan. O'rta dehqon — bu o'z yerida ishlaydigan, chorva mollariga, dehqonchilik asboblari ega bo'lgan, bozorga mahsulot sotadigan dehqon edi.
- Boy dehqonlar (kulaklar) cheklangan: ularning yer maydonlari cheklangan, biroq ular butunlay yo'q qilinmagan (bu keyingi 1925–1929 yillardagi islohat va kollektivlashtirish davrida sodir bo'lgan).

4. Islohatning natijalari

4.1. Ijobiy natijalar

- Qishloq xo'jaligining tiklanishi: islohat qishloq xo'jaligini tiklashga yordam berdi, ekinzorlar maydoni biroz oshdi, dehqonlarning ishchi kuchi tiklandi.
- Dehqonlarning hayot darajasining oshishi: bozor munosabatlarining tiklanishi va yer taqsimoti natijasida dehqonlarning daromadlari oshdi, aholining oziq-ovqat bilan ta'minlanishi yaxshilandi.
- O'rta tabaqaning mustahkamlanishi: o'rta dehqonlar qishloq hayotining markaziy figurasiga aylangan, bu iqtisodiy barqarorlikka va siyosiy tinchlikka yordam berdi.

- Mustamlakachilik tizimining tugatilishi: tsarizm davridagi yer taqsimoti tengsizligi qisman bartaraf etildi, mahalliy va rossiyalik dehqonlar o'rtasida adolatliroq munosabatlar o'rnatildi.

4.2. Cheklanishlar va yetishmovchiliklar

- Yer-sizlik muammosi to'liq hal etilmagan: islohat ko'plab dehqonlarga yer bera olmagan, yer-sizlik va kam yerlik muammosi keng tarqalgan qolgan.

- Kichik miqdorda yer taqsimoti: ajratilgan yer maydonlari juda kichik bo'lgan, bu dehqonlarning samarali ishini ta'minlamagan.

- Suv muammosi qisman hal etilgan: suv resurslarini boshqarishda hali ko'plab muammolar qolgan, ayniqsa yangi sug'orish tizimlarini qurishda yetarli mablag' yo'q edi.

- Poligamiya va ko'p xotinlik saqlanib qolgan: islohat ijtimoiy-iqtisodiy sohada o'zgarishlarga olib kelgan bo'lsa-da, an'anaviy ijtimoiy munosabatlar (ayniqsa, poligamiya) saqlanib qolgan.

- Sinfiy ziddiyatlar saqlanib qolgan: islohat sinfiy tizimni tugatmagani, aksincha, sinfiy tasniflashni kuchaytirgan. Bu keyinchalik kollektivlashtirish davrida katta xatolar va huquq buzilishlariga olib kelgan.

5. Islohatning tarixiy ahamiyati

5.1. Keyingi islohatlarga tayyorgarlik

1921–1922 yillardagi yer-suv islohati keyingi, keng qamrovli islohatlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan. 1925–1929 yillarda O'zbekiston SSRda amalga oshirilgan yer-suv islohati aynan shu birinchi islohat tajribasiga tayanilgan. 1925–1929 yillardagi islohat natijasida:

- 4 801 xo'jalik tugatilgan,
- 23 036 xo'jalikdan ortiqcha yer olib tashlangan,
- 474 393 desyatina yer davlat yer fondiga o'tkazilgan,
- 89 729 xo'jalikka yer berilgan.

Biroq, 1921–1922 yillardagi islohat ko'rsatgichlari ancha kamroq bo'lgan. Bu islohat asosan tajriba va tayyorgarlik vazifasini bajargan.

5.2. Sovet hokimiyatining qishloqqa kirib kelishi

1921–1922 yillardagi islohat Sovet hokimiyatining qishloqqa birinchi marta keng qamrovli kirib kelishi bo'lgan. Islohat doirasida:

- Kengash va partiya organlari qishloqda faollashgan: yer-suv komissiyalari, Koshchi (Kambag'al Dehqonlar) Ittifoqi va boshqa tashkilotlar tashkil etilgan.
- Sinfiy tili qishloqqa kirib kelgan: dehqonlar o'rtasida "batrak" (ishchi), "kambag'al", "o'rta", "boy" kabi sinfiy tasniflashlar keng tarqalgan. Ba'zi joylarda "batrak" so'zi sobiq beklar tituli kabi hurmatli sifatida qabul qilingan.
- Hamkorlik tashkilotlari rivojlangan: dehqonlar kooperativlariga a'zo bo'lishga undalgan, bu keyinchalik kollektiv xo'jaliklarga o'tishga tayyorgarlik bo'lgan.

5.3. Mustamlakachilikdan keyingi davr boshlanishi

Islohat Rossiya imperiyasining mustamlakachilik agrar tizimining qoldiqlarini tugatishga yordam berdi. Bu, o'z navbatida, mahalliy aholining Sovet hokimiyatiga nisbatan ishonchini oshirdi (garchi bu ishonch keyinchalik kollektivlashtirish davridagi zo'ravonliklar bilan buzilgan bo'lsa-da).

Islohat shuningdek, milliy-territorial chegaralash (1924 yil) dan oldingi davrni tugatdi va yangi, O'zbekiston SSR sifatida shakllanayotgan davlatning iqtisodiy asoslarini mustahkamladi.

Xulosa: 1921–1922 yillardagi yer-suv islohati — bu Sovet hokimiyatining Markaziy Osiyoda amalga oshirgan birinchi katta agrar islohati bo'lib, mintaqa tarixida muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. Islohat yangi iqtisodiy siyosat (NIP) sharoitida, urush va inqilobdan so'ng vayron bo'lgan qishloq xo'jaligini tiklash, dehqonlarning ijtimoiy holatini yaxshilash va mustamlakachilik tizimining qoldiqlarini bartaraf etish maqsadida o'tkazilgan. Islohatning ijobiy tomonlari: qishloq xo'jaligining tiklanishiga yordam berish, o'rta dehqonlar tabaqasining vaznini oshirish, bozor munosabatlarini qayta tiklash va mustamlakachilik davridagi yer tengsizligini qisman bartaraf etish. Biroq, islohat ko'plab cheklanishlarga ega edi: yer-sizlik muammosi to'liq hal etilmagan, ajratilgan yer maydonlari kichik bo'lgan, suv muammolari qisman hal etilgan va an'anaviy ijtimoiy munosabatlar saqlanib qolgan.

1921–1922 yillardagi islohat keyingi, 1925–1929 yillardagi keng qamrovli yer-suv islohati va kollektivlashtirish uchun tayyorgarlik vazifasini bajargan. U Sovet hokimiyatining qishloqqa kirib kelishi, sinfiy tili va yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni joriy etish jarayonini boshlagan. Shunday qilib, bu islohat O'zbekiston va butun Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutadi va keyingi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning poydevori bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamroeva N.N. "Specific aspects of land and water reform in Uzbekistan". American Journal of Religious and Cultural Studies, 2023.
2. Penati B. "Rural History of Soviet Central Asia: Land Reform and Agricultural Change in Early Soviet Uzbekistan". Brill, 2025.
3. Aminova R.X. O'zbekiston tarixidagi (1917-1991) dehqonchilik va agrar munosabatlarning o'zgarishi. Toshkent, 1970-yillar.
4. FAO. "Country profile – Uzbekistan". Irrigation and Drainage.

5. Oxford Research Encyclopedia. "Land and Water in Tsarist and Early Soviet Central Asia", 2019.

6. Buttino M. "Turkestan 1917 la revolution des Russes". Cahiers du Monde Russe et Sovietique, 1991.